

SOBRE LA TEORIA I LA PRÀCTICA
DE LA TRADUCCIÓ. LES APORTACIONS
D'ITAMAR EVEN-ZOHAR I GIDEON TOURY
AL VOLTANT DE LA TEORIA DEL POLISISTEMA
(1960-1980)

Josep M. Fulquet

Amb aquest article, el Dr. Josep Maria Fulquet tanca el cercle obert en dos articles precedents -“Traducció literal vs. traducció lliure: una aportació al debat” (Trípodos, 11; desembre 2001) i “Sobre la figura del traductor i la importància de la seva labor en la tradició de la llengua d'arribada” (Ars Brevis, 12; juny 2007)- al voltant d'una polèmica recurrent sempre que es parla de traducció, i del paper del traductor com a intermediari i transmissor de textos provinents d'altres cultures. Com l'autor explica, aquestes “noves propostes” es centren a posar en relleu les aportacions dels estudiosos israelians impulsors de la teoria del polisistema, segons la qual són les normes socials i les convencions literàries de la cultura de recepció les que governen els criteris estètics del traductor i les que, per consegüent, influeixen les decisions del traductor.

Des de començaments dels anys seixanta, la discussió global sobre la teoria i la pràctica de la traducció s'ha convertit en punt de contacte entre les disciplines ja establertes i les més recents. El "redescobriment" de l'assaig de Walter Benjamin *Die Aufgabe des Übersetzers*, publicat el 1923 -afegit a l'ascendent de Heidegger i a la influència de Hans Georg Gadamer-, ha donat una nova empena a les valoracions hermenèutiques, si no metafísiques, de la traducció i la interpretació.

Sempre dins el camp de la traducció, durant els anys setanta, sorgeixen dues línies d'investigació antagòniques: la primera, centrada en continguts bàsicament literaris, que rebutja l'especulació teòrica i la terminologia purament lingüística; la segona, focalitzada en una aproximació estrictament lingüística al text, que bandreja, lògicament, l'expressió de la subjectivitat. És James S. Holmes, a *The Name and Nature of Translation Studies (1972-1975)*, qui primer es distancia tant de les "teories" de la traducció -que sovint només reflecteixen la posició de l'escriptor-, com de les "ciències" de la traducció, sovint inútils per a una investigació coherent del text literari. Però és André Lefevere qui, uns anys més tard, a *Translation: The Focus of the Growth of Literary Knowledge (1978)*, posa en relleu el centre nuclear del problema en considerar que l'antagonisme entre aquestes actituds -que ell anomena respectivament "hermenèutica" i "positivista"- es fonamenta en un "mutual (wilful) misunderstanding"¹, en un malentès recíproc. Per a Lefevere, l'aproximació hermenèutica a la traducció sol ser no científica i es contradiu sovint amb descobertes provinents d'altres disciplines. Així mateix, considera que en les teories de la traducció basades en aquestes dues tendències hi ha interessos -ideològics i corporatius- que han barrat el pas a la definició d'una teoria de la traducció més adequada:

Here lies the great scandal of literature in general and meta-literature (translation and commentary) in particular. Instead of exposing and demolishing ideologies that stultify and enslave, those who claim to be professionally interested in literary knowledge are busy constructing their private ideologies within a safely conventional framework and calculating their profits.²

¹A. Lefevere (1978:8). Citat per E. Gentzler (1993:74)

² Ibidem (1978:22)

Si les nacions de llengües “minoritzades” depenen de la traducció per a la seva supervivència comercial, cultural i política, no és estrany que, situats a la cruïlla de la vida intel·lectual d'Europa, els Països Baixos hagin estat capdavanters a l'hora de proposar un nou enfocament relatiu als problemes de la teoria de la traducció. Així, Lefevere suggereix un canvi de perspectiva en la investigació, que basa en un concepte evolutiu de metaciència, no en el logicopositivista ni en l'hermenèutic.

Es tracta, doncs, d'investigar els procediments de traducció més que no pas assajar-ne una nova teoria. Potser el tret més característic d'aquesta escola és la insistència en una aproximació interdisciplinària als problemes de la traducció. En efecte, les distincions tradicionals entre correspondència formal i equivalència dinàmica, entre traducció lliure i traducció literària, entre teoria i pràctica, són ja distincions sense importància. La traducció ja no es considera literària o no literària, sinó literària i no literària alhora. Les qüestions a debatre són ara el tema d'investigació, la naturalesa del procés de traducció i la mesura en què aquest procés afecta tant l'original (o Source Text; en endavant ST) com la traducció (o Target Text, en endavant TT). L'objecte d'estudi ja no és el nucli del sentit ni tampoc l'estructura lingüística, sinó el text traduït. Si fins aquest moment la dinàmica consistia a aplicar a la traducció les diverses teories sobre literatura o lingüística, Lefevere i els seus col·legues emprenen el camí invers i, considerant la matèria mateixa de la traducció, miren d'aplicar-la a la teoria literària i lingüística. Com diu Gentzler,

Instead of taking preexisting theories about literature and linguistics and applying them to translation, Lefevere and his Dutch/Flemish colleagues reverse the order of thought, suggesting that the field first look at what is specific about translation and then apply that knowledge to literary and linguistic theory.³

Per tant, els teòrics d'aquesta escola evitaran les actituds rígida-ment preceptistes, seran rigorosos en l'autocrítica i es mantindran oberts a tota possibilitat d'evolució. El concepte de “variation” accepta que el text que resulta de l'operació de traduir no és ja un

³ E. Gentzler (1993:77)

ens “fixat en el món real per ser investigat científicament, ni [...] objecte d'una veritat més alta, transcendental, que hagi de ser revelada místicament”⁴, sinó un text susceptible de ser manipulat teòricament i lligat als criteris artístics dominants. Hereus dels formalistes russos (Tinkhànov, Eichenbaum), Lefevere i els seus col·legues consideren el text un cos dinàmic i productiu alhora, no estàtic, ja que “el seu [del text] paper mediador és més que una transferència sincrònica de sentit entre cultures; actua també diacrònicament, en múltiples tradicions històriques.”⁵

En definitiva, i en l'àmbit de la teoria literària, la intervenció d'aquesta escola ha plantejat diversos problemes, entre els quals destaquen la interdependència cultural dels sistemes literaris i la naturalesa intertextual, no solament de la traducció, sinó de tots els textos. Seguint una vegada més Gentzler, “l'activitat de la traducció pot ser marginal, però els problemes teòrics plantejats pels traductors són crucials per a qualsevol teoria literària integrada.”⁶

L'israelià Itamar Even-Zohar, en una sèrie d'articles publicats el 1978 amb el títol genèric de *Papers in Historical Poetics*, va ser el primer a introduir el terme “polisistema” per definir el complex entrellat de sistemes -literaris i extraliteraris- existents en una societat, i el primer a desenvolupar l'anomenada “teoria del polisistema”, en un intent d'explicar la funció de l'escriptura en una cultura determinada, des dels textos considerats canònics als més marginals. Even-Zohar manlleva de Tinkhànov el concepte de “sistema”, així com el d'estructura jeràrquica dels diversos sistemes literaris, de manera que el terme “polisistema” és sinònim de globalitat, d'un “sistema de sistemes” que inclou models primaris i secundaris:

According to what is presumed about the nature of systems in general and the nature of literary phenomena in particular, there can obviously be no equality between the various literary systems and types. These systems maintain hierarchical relations, which means some maintain a more central position than others, or that some are *primary* while others are *secondary*.^{*7}

⁴ Ibidem

⁵ Ibidem

⁶ Ibidem

⁷ Ibidem (1993:115) (*) Cursiva de l'autor.

Així, en aquest sistema estructurat jeràrquicament, els elements “primaris” aportaran al polisistema literari noves idees, nous mètodes, i els “secundaris” es limitaran a confirmar el sistema ja establert. Gentzler dóna suport a aquesta proposta posant l'exemple següent: segons la teoria del polisistema, les traduccions del segle XIX (les de Rossetti o Longfellow, en la literatura de parla anglesa), que emfasitzen la fidelitat a la forma original i a les relacions textuals, serien considerades textos “primaris”. I traduccions com ara les contemporànies de la Bíblia, o les adaptacions teatrals (casos de Nida i Bassnett, respectivament), que prefereixen trobar formes vives que actuïn com a solucions equivalents en la literatura de la llengua d'arribada, serien sistemes secundaris, que reforçarien el corrent estètic dominant, però no aportarien noves idees ni tècniques innovadores.

La teoria del polisistema, que Even-Zohar centra principalment en el fet literari, comporta un replantejament absolut dels conceptes d'“equivalència” i d'“adequació”, ja que refusa la idea de traducció com a sinònim de reproducció del model original. Entesa com a entitat bàsicament dinàmica, lliure de les restriccions que tradicionalment li havien imposat les diverses teories, la traducció és ara un mer exercici literari que permet vincular el text del passat a la manera de pensar del present. Donant, doncs, una major extensió a les fronteres de la teoria, sovint basada en models lingüístics o en una teoria literària insuficient, integrant el text traduït en un context cultural més ampli, Even-Zohar ha fressat el camí per a una teoria de la traducció definitivament emancipada d'una estètica preceptista. Gideon Toury, que centra la seva investigació en el model proposat per Even-Zohar, emprendre la recerca d'una nova teoria de la traducció.

En efecte, seguint les pautes de l'enfocament interdisciplinari, ja marcades per André Lefevere i el grup Translation Studies, el projecte de Gideon Toury presenta dues etapes clarament diferenciades: la primera, iniciada junt amb Even Zohar, en què fa ús del marc teòric del polisistema, i la segona, que desemboca en la publicació del volum *In Search of a Theory of Translation* (1980), recull d'articles que representa un intent de desenvolupar una teoria de la traducció basada encara en la del polisistema, però que, contint les seves pròpies aportacions teòriques, permet ja distingir el model de Toury del del seu predecessor.

Toury oposa el seu projecte al context teòric dominat pels models de traducció que defensen l'equivalència “dinamicofun-

cional", i els considera modes (lògicament "normatius" i/o "preceptius") orientats a l'excés a la llengua de partida.

Gentzler amplia el debat:

The correctness of translation, the adequacy of the equivalent second language text is, according to these theories, always measured against the degree of correspondance with the source text by trying to reconstruct all the "relevant" functional features [...] of the source text. Requirements for translation traditionally have been conceived as being determined by the source text, and as a result, have necessarily been idealized.⁸

Es tracta, per tant, d'un replantejament del concepte d'"equivalència", de la traducció considerada exclusivament "reproducció" de l'original, ja que el model de Toury es basa en la diferència i assumeix les divergències estructurals entre llenguatges:

Every linguistic system and/or textual tradition *differs** from any other in terms of structure, repertory, norms of usage, etc.⁹

77

Des del punt de vista de la cultura d'arribada (TC), l'equivalència no és, per a Toury, un ideal, sinó una qüestió empírica. Més enllà de les dicotomies tradicionals -"traducció literal/traducció lliure", "traduir paraules/traduir sentit", "traducció correcta/ traducció incorrecta"-, només analitzant el text traduït a partir del seu context cultural i lingüístic es podrà entendre el procés de traducció. Toury afirma, a més, que les traduccions no tenen una identitat "fixa" perquè estan subjectes a diversos factors contextuais socio-literaris i, per això, s'han de considerar posseïdores de múltiples identitats que dependran de les forces que, en un moment determinat, regeixin el procés de decisió. Com diu Gentzler:

Toury now views «original» texts as containing clusters of properties, meanings, possibilities. All translations privilege certain properties/meanings at the expense of others, and

⁸ Ibidem (1993:127)

⁹ Ibidem (1993:128) (*) Cursiva de l'autor.

the concept of a «correct» translation ceases to be a real possibility. Toury successfully pushes the concept of a theory of translation beyond the margins of a model restricted to faithfulness to the original, or of single, unified relationships between the source and target texts. Translation becomes a relative term, dependent upon the forces of history and the semiotic web called culture.¹⁰

En definitiva, l'objectiu principal de la teoria de Toury és establir

a hierarchy [com ja hem vist en el cas d'Even-Zohar] of interrelated factors (constraints) which determine (govern) the translation product. In short, Toury demands that translation theory include cultural-historical «facts», a set of laws which he calls «translation norms».¹¹

i fixar determinades pautes de comportament entre aquestes normes.

78

En aquest punt, sembla oportú remarcar que les propostes de Toury configuren el marc teòric general en què s'ha d'inscriure un estudi de les diverses versions d'un mateix text, versions que han tingut lloc en una mateixa cultura en diferents moments de la seva història. Gentzler ho enuncia així:

Thus, in terms of translation, in order to distinguish regular tendencies, it is necessary to study not just single texts, but rather multiple translations of the same original text as they occur in one receiving culture at different times in history.¹²

Toury arrives at translation norms by comparatively examining several translations of original text carried out in different periods by various translators. The comparison reveals the different definitions of translation, the priorities of the translators and the often subconscious rules influencing the decision process.¹³

¹⁰ Ibidem (1993:129)

¹¹ Ibidem (1993:130)

¹² Ibidem (1993:130)

¹³ Ibidem (1993:131)

No obstant això, per fixar la posició que ha d'ocupar el text traduït entre el text de partida i el text d'arribada, Toury defensa la necessitat d'un "tercer text" -que ell anomena "invariant of comparison"-, un text que sembla contradir el seu canemàs teòric i que el situa pròxim a Chomsky i als seus "universals de llenguatge". La contradicció és clara: d'una banda, Toury estableix la premissa que tot sistema literari és diferent d'un altre en termes d'estructura i normes d'ús; d'una altra, però, suggereix que la mateixa forma estructural universal informa dos sistemes lingüístics diferents. Hereu de les formulacions conceptuals dels formalistes russos, Toury, com Even-Zohar, es decanta cap a posicions estructuralistes i, encara que aparentment accepti que totes les llengües són diferents, insinua que sota aquesta diferència hi ha una forma estructural universal. Com afirma Gentzler, alguns aspectes de l'aportació teòrica de Toury han contribuït decisivament a desenvolupar la recerca en aquest terreny:

(1) the abandonment of one-to-one notions of correspondence as well as the possibility of literary/linguistic equivalence (unless by accident); (2) the involvement of literary tendencies within the target cultural system in the production of any translated text; (3) the destabilization of the notion of an original message with a fixed identity; (4) the integration of both the original text and the translated text in the semiotic web of intersecting cultural systems [...] Inescapable infidelity is presumed as a condition of the process; translators do not work in ideal and abstract situations nor desire to be innocent, but have vested literary and cultural interests of their own, and *want** their work to be accepted within another culture. Thus they manipulate the source text to inform as well as conform with the existing cultural constraints.¹⁴

79

Resumint, la concepció de la literatura com a sistema, és a dir, com a conjunt d'elements estructurats jeràrquicament, té l'origen en els treballs dels formalistes russos (Jakobson, Tinkhànov) i dels estructuralistes txecs (Muharovski, Vodicka). L'obra d'Itamar Even-Zohar desenvolupa la noció de literatura entesa com a "polisistema", com un "conglomerat de sistemes" dinàmic, caracteritzat per

¹⁴ Ibidem (1993:134) (*) Cursiva de l'autor.

oposicions internes -entre models “primaris” (innovadors) i “secundaris” (conservadors)- i desplaçaments continus. En paraules de Theo Hermans, la teoria del polisistema entén la traducció literària

as one element among many in the constant struggle for domination between the system's various layers and subdivisions.¹⁵

I el més important: des del punt de vista dels textos literaris, tota traducció implica, segons la teoria de referència, un cert grau de manipulació del text original:

From the point of view of the target literature, all translation implies a degree of manipulation of the source text for a certain purpose.¹⁶

La tendència dominant, doncs, no és el text de partida, ni tampoc arriscar noves hipòtesis, tradicionalment normativistes, sobre la traducció. La teoria del polisistema, com a mètode bàsicament descriptiu, intenta consignar els diversos factors que en un cert moment poden ajudar a explicar la naturalesa particular de la traducció. L'objectiu és ara la traducció entesa com a part integrant de la cultura de la llengua d'arribada:

a (literary) translation is that which is regarded as a (literary) translation by a certain cultural community at a certain time [...] the old essentialist questions about the prototypical essence of translation are simply dissolved, and the way is open for a functional view. The new approach tries to account in functional terms for the textual strategies that determine the way a given translation looks, and, more broadly, for the way translations function in the receptor (or target) literature.¹⁷

¹⁵ Theo Hermans (ed.) (1985:11)

¹⁶ Ibidem

¹⁷ Ibidem

Abstract

With this article, Josep Maria Fulquet, PhD, closes the circle he opened in two previous articles - "Literal translation vs. free translation: A contribution to the debate" (Trípodos, 11; December 2001), and "On the figure of the translator and the significance of their task in the tradition of the target language" (Ars Brevis, 12; June 2007) - about the recurrent controversy when talking about translation, and the role of translator as mediator and transmitter of texts from other cultures. As the author explains, these "new proposals" focus on highlighting contributions by Israeli scholars that promote the Polysystem Theory, according to which the social norms and literary conventions in the host culture control the translator's aesthetic criteria, and therefore influence on the translator's decisions.